

Utställningskatalog

*Arbetare i rörelse – flyktingar,
migranter, solidaritet och konkurrens*

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek

Utställning från den 17 maj 2011

Arbetarrörelsen arkiv och bibliotek, Stockholm Box 1124 S-11181 Stockholm, Sweden
TEL +46-18-412 39 00 www.arbark.se

© Copyright 2011, Arbetarrörelsen arkiv och bibliotek, Stockholm

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, without the prior permission of the publisher.

Omslagsbilden är från stillfilmen *Uusi työ - uusi maa* (Nytt jobb - nytt land), Källa: Svenska Metallindustriarbetareförbundets arkiv. Foto: Mogens Christian Didrichsen.

Om inget annat anges, ingår använda illustrationer i ARAB:s samlingar. I vissa fall, då ARAB inte har rättigheterna till de i utställningen använda fotografier eller teckningar, har redaktionen inte lyckats hitta adresser till fotografer eller deras efterlevande som ska ha betalt enligt taxa. I sådana fall ber vi berörd rättighetsinnehavare kontakta ARAB.

Arbetare i rörelse

Flyktingar och migranter – solidaritet och konkurrens

Historien om utlandsfödda arbetare i Sverige beskrivs i vanliga fall som en tvådelad historia. Under andra världskriget beskrivs den som i första hand en flyktinginvandring, det vill säga personer som på grund av sin politiska tillhörighet i arbetarrörelsen blev förföljda i sina hemländer och flyttade under kortare eller längre perioder till Sverige.

Efter 1945 beskrivs denna historia i termer av arbetsmigrationen, det vill säga arbetare som kom till Sverige för att kunna försörja sig och sina familjer. Men Sverige fortsatte också vara ett viktigt exilland för exempelvis grekiska och chilenska flyktingar.

Arbetarrörelsens arkiv och biblioteks samlingar är bland annat präglade av denna migrations- och flyktingshistoria. Internationalism och solidaritet är betydelsefulla värderingar från första början för arbetarrörelsen som internationell rörelse. Solidaritetsyttringar finns i kongressprotokoll och tidskrifter. Men också migrationen till Sverige i sig har präglat bestånd i arkiv och bibliotek i form av personarkiv, föreningar samt i fackliga och politiska arkiv där migrationen diskuteras.

I utställningen presenterar vi några exempel från vårt bestånd som ska peka på arbetarrörelsens olika förhållningssätt gentemot migrationen till Sverige under 1900-talet. Låle Svensson illustrerar arbetarrörelsens hjälpverksamhet för fascismens och antisemitismens offer under andra världskriget. Hans Larsson visar exempel från arbetsmigrationen efter 1945. Mats Myrstener har gjort en djupdykning i textilarbetarnas fackliga tidskrifter för att belysa relationen mellan flyktingmottagandet och arbetsmigration å ena sidan och konsekvenserna av textilindustrins globalisering under andra halva av 1900-talet å andra sidan. Jenny Edlund har sammanställt ett antal klipp ur ARAB:s omfattande ljudarkiv med svenska politiker som talar om migration och arbetsmarknad i Sverige. Exempelen illustrerar också hur begreppsanvändningen har förändrats över tid och utgör därför en viktig källa till denna historia. Lars Gogman presenterar några exempel ur ARAB:s stora bildsamlingar. Bildmaterialet är också en illustration för en annan aspekt av arbetarrörelsens relation till migranterna, det finns få bilder på migranter i arkivet fram till 1970- och 1980-talen eftersom de endast i liten utsträckning var representerade bland de förtroendevalda.

Det är inte alltid en solskenshistoria som materialet om relationen mellan den svenska arbetarrörelsen och migranterna berättar. Vårt syfte är inte heller att ge en heltäckande bild, snarare vill vi uppmärksamma temat och den befintliga forskningen inom ämnet. Tillsammans med en rad föreläsningar om forskning inom området hoppas vi att utställningen kan bidra till att påminna om denna brokiga historia och om de ursprungliga problemen som politisk förföljelse, svårigheter att försörja sig själv och familjen, en ökad efterfrågan efter arbetskraft och förändringen av den svenska arbetsmarknaden genom nya vågor av globalisering efter 1945.

Stockholm Maj 2011

I. Arbetarrörelsens solidaritet med fascismens och antisemitismens offer under första hälften av 1900-talet

Detta material i utställningen är ett litet urval från ARAB:s samlingar och utgör exempel på att solidaritet utövades aktivt när man tog emot flyktingar, gjorde insamlingar och skänkte såväl pengar, materiel som hjälp och kunskaper till återuppbyggnad. Från mellankrigstiden till efter andra världskriget uppbyggde arbetarrörelsens organisationer mycket kraft och resurser för att stödja kampen mot fascism och antisemitism.

Fackförbunden bedrev redan under första världskriget på var sitt håll olika insamlingsaktioner ofta till förmån för arbetare och deras familjer som led på grund av krig. När flyktingströmmarna ökade uppkom ett behov att samordna flyktinghjälpen. Så småningom bildades först Svenska Röda hjälpen och senare Arbetarrörelsens flyktinghjälp. Oavsett vilken politisk eller facklig tillhörighet förekommer stora mängder material som vittnar om beredvilligheten att hjälpa flyktingar här i Sverige men också i andra delar av världen. Materialet vittnar också om att man betraktade vissa flyktingar som oönskade.

I samlingarna finns en typ av material från aktiviteter vars främsta syfte inte är nödhjälp utan istället att underhålla, stimulera och utveckla människor som drabbats av krig och förföljelse. Här finns exempel på flyktingar som på eget initiativ, ibland med hjälp av svenska organisationer, skapat mötesplatser för sina kamrater här i Sverige. Arbetarrörelsens organisationer har också aktivt engagerat sig i arbetet att återuppbygga mera demokratiska och toleranta samhällen i de drabbade länderna.¹

Tyska ungdomar besöker Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm. Källa *Beklädnadsarbetaren* Foto B Gustavsson

¹ Se vidare i *Exilen 1933-1945* [samling], SE/ARAB 1122

1. Freie Bühne

Kultur: Freie Bühne och Ryska läsesalen

Freie Bühne, Fria (tyska) teatern verkade i Sverige framförallt i Stockholm under några år efter andra världskriget. Teatergruppen bestod av ett antal landsflyktiga tyska skådespelare. De ville genom sin kulturella verksamhet sprida kunskap om ett annat Tyskland, som det såg ut innan nazismen. De spelade demokratisk teater och "icke-arisk" musik. Bland eldsjälarna kan nämnas de tyska skådespelarna/regissörerna Curt Trepte och Hermann Greid.²

Ett tidigt exempel på kulturell verksamhet är Ryska emigranternas läsesal. Läsesalen grundades 1908 och var finansierad av bland andra SAP och pengarna kanaliserades genom Zukunft, den svenska avdelningen av den judiska arbetarorganisationen Der Bund. Läsesalen var belägen i Södra folkets hus i Stockholm och erbjöd bland annat judiska och ryska tidningar som *Unser Leben*, *Der Tag*, *Galizaner Soc.-dem*, *Vorwertz* och *Zukunft*.³

2-3. Svenska röda hjälpen

"Solidaritet och hjälp åt de kämpande. Ekonomisk hjälp att säkra de av fascismen mördade anhörigas liv. Med alla till buds stående medel mana alla som känner och tänker med avsky på den bloddrypande fascistiska terrorn, att delta i hjälparbetet"⁴

Citatet från Clara Zetkin inleder rapporten "Kvinnor under fascistisk terror" som presenterades av Internationella röda hjälpen EKK för delegaterna på kvinnokongressen i Paris 1934. Rapporten är en sammanfattning av fruktansvärda förföljelser och terrordåd i världen med fokus på just kvinnorna. Det är vittnesmål om individer som tagits som gisslan, blivit mördade, begått självmord, fängslats och torterats på grund av deras politiska och fackliga engagemang.

Internationella Röda hjälpen, svenska sektionen bildades i samband med den skandinavisk-finska antifascistkonferensen den 10 augusti 1930. Verksamheten skulle till skillnad från Internationella arbetarhjälpens, IAH fokusera på att vara en "hjälporganisation, varigenom arbetarnas klass-solidaritet med klasskampsoffren görs effektiv och systematisk"⁵. Organisationen hade således en mera politisk prägel än att vara rent proviantstöd. I tidskriften *Röda hjälpen* uppmanade man till frihetskamp och bedrev kampanjer för att

² AH nr 68, s. 2-3. Exilen 1933-1945 [samling] SE/ARAB 1122/2/1. Curt Trepte SE/ARAB 4063/1-2, Hermann Greid SE/ARAB 4251

Martin Grass. "Ryska emigranternas läsesal i Stockholm 1907-1910" i Ur våra samlingar, www.arbark.se (2011-04-14)

⁴ Citerat i Internationella Röda hjälpen, svenska sektionen 2266/?

⁵ Tidningen Revolt i Internationella Röda hjälpen, svenska sektionen 2266/7

”antifascistfångar” skulle släppas. Exempelvis tog kampen för befrielsen av den tyska kommunistledaren Ernst Thälmann stort utrymme i tidskriften. Thälmann hade fängslats efter nazisternas maktövertagande och blev senare avrättad i koncentrationslägret Buchenwald. Röda hjälpen var en organisation med starka kopplingar till Sveriges kommunistiska parti och således även Komintern. Verksamheten speglas både i Röda hjälpens arkiv och i Knut Olssons personarkiv. Olsson var Svenska röda hjälpens sekreterare och en av eldsjälarna.⁶

Trots betydelsen av internationell solidaritet för båda hjälporganisationerna uppstod en del ”gnissel” mellan den ”kommunistiska” och den ”socialdemokratiska” flyktinghjälpen. Och en tydlig skillnad bestod i att den socialdemokratiska Arbetarrörelsens flyktinghjälp förfogade fler resurser än den kommunistiska.

2.1.107.1938
Nº 3611 *

Hjälp våra flyktingar över vintern!

Nöden bland de antifascistiska flyktingarna blir denna vinter svarare än hittills. Hitlerregimens attack mot Tjeckoslovakien har medfört en kraftig ökning av flyktingsströmmen.

Hjälp oss att säkra underhållet för de flyktingar vi redan har och att skaffa dem, som är att vänta, en fristad! Hjälp oss att bereda flyktingarna och deras barn en smula glädje till jul och hjälp över de svåra vintermånaderna!

Var hjälp utgår endast till sådana flyktingar, som erkänts efter ingående prövning, som i sitt hemland förföljts på grund av antifascistisk verksamhet, men som trots detta ännu vägras hjälp av LO:s flyktingskommitté.

Vår strävan är att denna flyktingskommitté borde hjälpa alla antifascistiska flyktingar lika och rättvist. Så länge detta icke är fallet måste vi vädja till den frivilliga solidariteten!

Några av våra flyktingar i Stockholm.

Röda Hjälpens Flyktingskommitté

I kommittén finnes valda representanter från följande fackföreningar:

Stockholms Transportarbetarefackförening
Typografiska Föreningen, Stockholm
Kommunals avd. 217, Stockholm.
Elektriska Arbetareförbundets avd. 34
Förenade Förbunden avd. 78
Grov- och Fabriks avd. 45.

Insamlade medel, som uteslutande kommer flyktingarna tillgodo, revideras varje månad, och revisionsberättelse utsändes till alla bidragsgivare.

Revisorer:

Ombudsman Valter Andersson.
 Stockholms Grov- och fabriksfackförening.
Ombudsman Folke Tideman,
 Stockholms Murarfackförening.

NAMN	Bidrag	NAMN	Bidrag
<i>Avdelning 63 av S.J.M.F. Notviken har i möte den 12/11 behandlat denna framställning om hjälp till antifascistiska flyktingar och sympatisörer fullständigt med detta. Men när vi här i delia har en flykt flykting sedan lång tid tillbaka, vilken vår avdelning bör huvudsakligen för underlåt, beslutade avdelningen ett icke för närvarande teckna bidrag.</i>			
<i>Notviken</i> Listan redovisad den <i>19/11</i> 19<i>38</i> Listinnehavare: _____ Adress _____ Insamlade medel insändas till Röda Hjälpens Flyktingskommitté, postgirokonton 153734. Listorna åters. till Box 567, Sthlm 1			

Rug, O. Johansson
Notviken

4. Internationella arbetarhjälpen IAH (svenska sektionen)

IAH:s verksamhet var den internationella arbetarklassens inbördes hjälporganisation, som verkade över arbetarpartierna och var ”proletärt neutral”, det vill säga hjälpa en arbetare i nöd oavsett parti-/facklig tillhörighet. Den skulle ingripa vid svåra kriser, strider och naturkatastrofer. Ordförande för den svenska sektionens rikskommitté var Ture Nerman och sekreterare var Gerda Linderot. Enligt tidningen *Revolt* 1931 är ”[...]IAH:s uppgift att vid massnöd vara det kämpande proletariatets proviantkolonn”. Enligt verksamhetsberättelsen 1929 gjorde man exempelvis en aktion för att samla in pengar till tyska metallarbetare och finska hamnarbetare. Hjälpaktionen användes för att stödja arbetarna i kampen för att sluta ett kollektivavtal och mot ”sina brutala arbetsköpare”.

Sverige tog också emot hjälp från IAH. Ett sådant exempel är IAH:s barnhem i Söderöra i Stockholms skärgård – ”ett litet mönsterbarnhem” enligt egen utsago. Hit skeppades arbetarbarn (”småtingar till partilösa, till socialdemokrater och kommunister”) under sommartid för att få frisk luft, mat och vila. Efter en sådan vistelse vittnade man om att ett flertal barn vid hemresan hade ökat i vikt. IAH delade också ut livsmedelspaket exempelvis till varje familj i gruvkonflikten 1928 i Stripa.

”Lyckliga och belåtna vänder arbetarna i STRIPA hem till familjen med matpaketen som utdelats genom IAH”.

IAH:s arbete inbringade enligt egen utsago rejäla mängder pengar och material. Nedan i siffror:

Hungerhjälpaktionen 1921 – 5 miljoner dollar, 40.000 ton livsmedel, kläder och andra hjälpmedel till ryska hungerområdet. 30.000 barn som förplägades och kläddes i IAH:s barnhem.

Japanska hjälpaktionen 1923 – 50.000 dollar vid jordbävningsskatastrof.

Hungerhjälpaktionen i Tyskland 1923 – 300.000 dollar, 500.000 bröd och 1 miljon portioner varm mat.

Kinesiska hjälpaktionen – 300.000 dollar, Kinakongressen med moraliskt och kulturpolitiskt bistånd.

Hjälpaktion för de strejkande engelska gruvarbetarna – 11 miljoner guldmark.

Andra Kinaaktion 1927⁷

⁷ ”Arbetar-Hjälpen” i Internationella arbetarhjälpen, svenska sektionen SE/ARAB 2265/1

5. Trots allt

En antinazistisk tidning grundad av Ture Nerman, utgavs under åren 1939-1945.

6. Litteratur om flyktinghjälp och antisemitism

Citat ur:

Göran Blomberg: Mota Moses i grind. Ariseringsiver och antisemitism i Sverige 1933-1943, Stockholm 2003.

Einhart Lorenz, Klaus Misgeld, Helmut Müssener, Hans-Uwe Petersen: Ein sehr trübes Kapitel? Hitlerflüchtlinge im nordeuropäischen Exil 1933 bis 1950, Hamburg 1998.

Helmut Müssener: Exil in Schweden. Politische und kulturelle Emigration nach 1933. München 1974.

Klas Åmark: Att bo granne med ondskan. Sveriges förhållanden till nazismen, Nazityskland och förintelsen, Stockholm 2011.

7. Emigrantföreningen Hechaluz i Sverige

Den svenska delen av Landesverband Hechaluz Deutschlands bildades på initiativ av den svenske veterinären Emil Glück. Hans idé var att erbjuda tysk-judiska ungdomar att komma till Sverige på tillfälligt uppehålls- och arbetstillstånd för att få utbildning och praktik inom lantbruket. Ungdomarna skulle efter avslutad utbildning slussas vidare till Palestina eller "Eretz Israel" (hemlandet Israel). Här skulle de bosätta sig och på så vis medverka till "pånyttfödelsen" av det judiska folket och det judiska hemlandet. Huvudorganisationen Hechaluz i Tyskland ställde krav på att utbildningen var adekvat, man skickade representanter som inspekterade på plats. Verksamheten utvecklades genom inköpet av torpet Svartingstorp som omvandlades till ett så kallad kibbutz. Projektet finansierades av Stiftelsen för Lantbruksutbildning. Totalt kom 490 personer genom den så kallad chaluz-kvoten (transmigranter som vistades tillfälligt och slussades vidare). Av dessa gjorde 147 stycken en så kallad Alija ("Uppstigandet", invandringen till Palestina) och 106 stycken flyttade till andra länder.⁸

Judiska politiska flyktingar. Avskedsfest av flyktingar i november 1949 i Stockholm.
Källa: Fotosamlingen. Foto: Sallstedts Bildbyrå

⁸ Malin Thor, Arbetare, flyktingar och transmigranter. Den pionjära ungdomsrörelsen Hechaluz i Sverige 1933-1943 i AH nr 118-119. Hechaluz i Sverige [samling] SE/ARAB 4226

8-9. Arbetarrörelsens flyktinghjälp

Arbetarrörelsens flyktinghjälp startades på initiativ av LO, SAP, Stockholms FCO, Stockholms arbetarekommun och SSU. Det fanns ett behov av att samordna flyktinghjälpen som tidigare hade bedrivits av enskilda, föreningar, fackförbund och utifrån skilda ekonomiska och organisatoriska förutsättningar. I takt med att flyktingströmmarna ökade krävde mottagningen professionalisering, organisering och en stabil finansiering vilket underlättades med denna centraliserade hjälp.

Uppsamlingsläger för baltiska flyktingar 5/12 1944.
Källa: *Lantarbetaren*. Foto: Morgens Amsnäs.

Arbetarrörelsens flyktinghjälp hette vid bildandet 1933 Fackliga och Politiska Emigranterns Hjälpkommitté. Målet med verksamheten var att bistå flyktingar ekonomiskt och juridiskt. Totalt finns uppgifter om 1.383 personer/flyktingar i arkivet. För att få detta stöd krävdes det att flyktingen varit förföljd i sitt eget land på grund av politisk eller facklig verksamhet. Dessa ibland stränga kriterier var i linje med Socialistiska arbetarinternationalens och Fackföreningsinternationalens riktlinjer. Flyktinghjälpen hade ett omfattande kontaktnät såväl i landet som utanför och var en viktig aktör i bedömningen huruvida en flykting skulle få uppehålls- och arbetstillstånd. Kommittén hade genom sina egna kontakter, upprätthållandet av olika informationskanaler byggt upp en värdefull kunskapsbank som utnyttjades av svenska myndigheter och som underlättade bedömningarna. I korrespondensen kan man följa verksamheten som i grunden handlade om att administrera mottagande, stationera ut, stötta under vistelse och sedan åter-/vidaresända flyktingarna. En stor del av handlingarna består också av persondossierer med information om enskilda flyktingar. Flyktingar som inte var välkomna var de som hade brottslig bakgrund, tillhörde vänsterorganisationer och/eller var misstänkta spioner åt nazisterna. Man försökte identifiera dessa personer genom att utnyttja sina kontakter inom socialdemokratien och LO såväl på hemmaplan som internationellt. Man följde också kungörelser i *Deutsches Reichsanzeiger* som gavs ut av den tyska staten var det listades personer som hade förlorat sitt tyska medborgarskap. Flyktingar som hade hävdats att

de var en av dessa kategorier borde då återfinnas i kungörelserna annars kunde man misstänka att han eller hon inte talade sanning. De ovälkomna personernas ansökningar och korrespondens om dem har markerats med ordet ”Warnung” eller ”K” som i kommunist.⁹

Enligt författaren av ”Svensk flyktinghjälp bakom taggtråd” i antologin *Bilden av Sveriges historia. Fyrtio sätt att se på 1900-talet* fanns det vid årsskiftet 1944/1945 i Sverige 180.000 flyktingar (210.000 stycken enligt Klas Åmark). Flyktingarna kunde här bli behandlade som ”fångar” med inrutade rutiner och ett okänsligt bemötande menar författaren. Det största flyktinglägret var Doverstorp. Påståendena är inte helt oemotsagda. Bilden är troligen mer nyanserad men det fanns tydligt uttalat i ett betänkande att ”icke önskvärda” flyktingar det vill säga de som bedrev otillåten politisk verksamhet, framförallt spioneri och sabotage, skulle placeras i ”förläggning och där förbindelser med in- och utlandet kunde övervakas”.¹⁰

10. Centrala hjälpkommittén för Leningrads barn, Demokratiska hjälpkommittén för Tyskland

Centrala hjälpkommittén för Leningrads barn

I april 1943 skickade Arbetarkvinnornas tidsnings¹¹ redaktion ut ett upprop om att starta en insamling av kläder till Leningrads barn. Uppropet var ett försök att svara mot den storm av reaktioner på en artikel i tidningen av Hugo Huppert ”Barnen i Leningrad”. I uppropet uppmanade man till bildande av sycirklar, samt insamling av kläder till barn.¹²

Viktiga personer i kommittén var läkaren Ada Nilsson (ordförande), grevinnan Kerstin Hamilton (sekreterare), fru Gerda Lindroth (kassör) och redaktören Valborg Svensson. Syftet var att genom att skänka ett svenskt barnhem stödja barnen i det krigshärjade Leningrad.

1944 skickade man ut meddelande till tidningar om en febril insamlingsverksamhet för att grunda ett svenskt barnhem i Leningrad. Barnhemmet skulle namnges efter den i många år i Sverige verksamma ambassadören Alexandra Kollontay. Under en kort och intensiv period från april 1943 till oktober 1945 lyckades initiativtagarna uppbåda ett stort engagemang. 177 lokalkommittéer och sycirklar från Övertorneå till Malmö som tillsammans samlade ihop 50.000 kr samt framställde ca 20.000 barnplagg i detta projekt.¹³

Demokratiska hjälpkommittén för Tyskland

”I juni 1945 bildades Hjälpkommittén för tyska och statslösa offer för koncentrationslägren (Hilfskomitee für deutsche und staatenlose Opfer der Konzentrationslager) där tyskar och svenskar var engagerade. Kommittén bildade ett antal lokalkommittéer. 1946 bytte man namn till Demokratiska hjälpkommittén för Tyskland (Demokratisches Hilfskomitee für Deutschland). Tidigt organiserades hjälpsändningar till Tyskland, i samarbete med tyska organisationer, främst med Arbeiterwohlfahrt, och understödde framför allt mödrar-, barn- och ungdomshem, från och med slutet av 1946 enbart i de västliga ockupationszonerna. Man samlade in kläder, livsmedel, mediciner och pengar till gåvopaket från myndigheter, institutioner, organisationer, bland annat fackförbund, och privatpersoner.”

⁹ Arbetarrörelsens flyktinghjälp, SEARAB 4246. AH nr 118-119

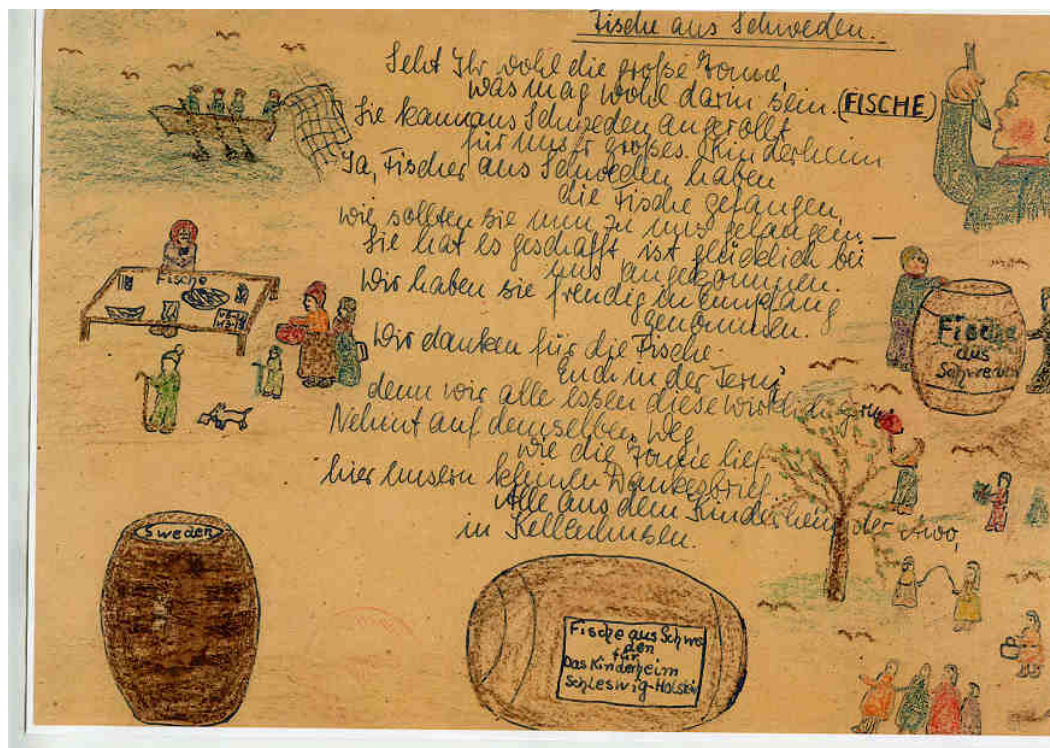
¹⁰ Marika Hedin, *Bilden av Sveriges historia: fyrtio sätt att se på 1900-talet*. Se även Klas Åmark *Att bo granne med ondskan*, s. 554-570.

¹¹ Arbetarkvinnornas tidning var de kommunistiska kvinnornas egen tidning

¹² Arbetarkvinnornas tidning, nr 4/1943

¹³ Jesper Dahlquist. *Med nål och garn för Leningrads barn! En uppsats om Hjälpkommittén för Leningrads barn 1943-1945*. B-uppsats i historia ht-95, Stockholms universitet

I hjälpsändningarna skickades kläder, livsmedel, leksaker, litteratur och möbler. Mottagarna var ofta oerhört tacksamma för bidragen. I arkivet finns bland annat teckningar från barn i barnhem som fått såväl fina klädesplagg som leksaker. Barnen skriver med sirlig handstil och tackar samt illustrerar sitt brev med exempel på de saker de fått samt ibland berättar om sin tillvaro. Ibland har barnet fått ett särskilt ämne att skriva om som de egna föräldrarna: "Meine Mutter" (min mamma) och "Mein Vater" (min pappa).

Kommittén tycks också ha varit behjälplig med att försöka hitta anhöriga till barn. Här finns uppgifter om personer med namn, födelsedata och släktförbindelser. I arkivet finns så kallade radiolistor med dessa uppgifter som troligen utannonserades i radio.¹⁴

11. SDU, Hjalmar Mehr

Samarbetskommittén för Demokratiskt Uppbyggnadsarbete (SDU)

Kommittén bildades den 4 januari 1944 av bl.a. KF, LO, ABF, Stiftelsen Fredshögskolan och var verksam till mitten av 1951: "En samarbetskommitté har i Stockholm bildats av representanter för ett antal fackliga, folkliga och ideella, organisationer med uppgift att väcka intresse för och stödja ett andligt kulturellt återuppbyggnadsarbete i Mellaneuropa efter kriget."¹⁵ Syftet med verksamheten var att bygga upp ett demokratiskt Tyskland, genom kursverksamhet, hjälp till politiska flyktingar som ville återvända.

¹⁴ Demokratiska hjälpkommittén för Tyskland SE/ARAB 5046/12

¹⁵ Samarbetskommittén för demokratisk uppbyggnadsarbete (SDU) [samling], SEARAB 4756/1

Kurs för tyska flyktingar i Norrköping 1944. Max Hodann, Hans Mugraner, Herbert Warnke, Karl Blutan, Helmut Motzet, Hans Anton, Hermann Juterbock, Kurt Skein, Herbert Barthomeus, H. Kauhansen (1944) Källa: ARAB Fotosamlingen.

Den som deltog i solidaritetsaktioner och uttalade sig mot antisemitism och fascism fick utstå kritik. Hjalmar Mehr, socialdemokratiskt borgarråd i Stockholm – och vars föräldrar hade kommit till Sverige som flyktingar – fick motta många så kallade hatbrev/tokbrev.

12. LO facklig utbildning, RFSU, filmsamlingen

Landsorganisationen och facklig utbildning

Den 2-8 april 1944 hölls en kurs för tyska flyktingar på Brunnsvik. Kursen initierades av Fritz Fricke och betalades av LO. Syftet med kursen var att ge de tyska flyktingarna kunskaper i svensk och internationell facklig och politisk bildning. Efteråt beskriver Fritz Fricke med stor tacksamhet det starka intryck föreläsarna gjort på deltagarna. Han är särskilt nöjd med att få hjälp att påverka de okunniga i "rätt" riktning, i brevet säger han: "den idé jag innerst hade med denna kurs har gått in verkställighet [sic.]. När man avser från den verklig lilla skaran obotliga vulgärmarxister, ha Din och Ahlbergs föreläsningar utövat ett mycket djupt inflytande på deltagarna".¹⁶

Banderoller

"Giv flyktingarna demokratiska rättigheter" (nr. 514a)

"Rör inte min kompis" (nr 944, Kommunistisk ungdom)

¹⁶ LO, SEARAB 2964/14/B/8

II. Arbetsmigration efter 1945 – ett scenario

En tyst hyllning framför Hjalmar Brantings grav av utländska flyktingar 1950.
Källa: *Morgon-Tidningen* Foto: ej angiven

1. Hopp-Jerka (affisch)

Många räknade med en lågkonjunktur efter krigsslutet 1945. I själva verket blev det tvärtom. Den svenska industrin, oskadad och ohämmad av kriget, gick för högttryck, vilket resulterade bl a i en kraftigt överhettad arbetsmarknad med åtföljande arbetskraftsbrist.

”Speciellt oroväckande för arbetsgivarna tedde sig den attitydförändring till vissa typer av arbeten som de tyckte sig kunna märka bland arbetarna.” Ledningen för Motala verkstad konstaterade ”en allvarlig förskjutning från tungt och varmt arbete till lättare verkstadsarbete.” Från Bolinder-Munktells i Eskilstuna påtalades det på samma sätt att det var svårt ”att hålla arbetsstyrkan uppe för tyngre och smutsigare arbeten”, och ASEA:s ledning lade till att det nästan var ”omöjligt att få arbete utfört på skifttid.” Därutöver – vilket säkert ansågs lika allvarligt – påpekade Bolinder-Munktells ledarskap att en ”disciplinär uppluckring kan förmärkas”, vilket betydde ”att man måste behandla personalen varligare än förr.” Den stora efterfrågan på arbetskraft öppnade således möjligheter för många arbetare att söka sig bort från de mest degraderade, tyngsta, varmaste och smutsigaste arbetsuppgifterna till något angenämare arbeten på bekvämare arbetstid och med högre status. Detta skapade en ”lucka” i arbetarhierarkins lägre skikt som på något sätt behövde fyllas för att produktionen skulle kunna fortlöpa och expandera. (...)

Det var också under den här perioden som det starkt negativt laddade epitetet ”Hopp-Jerka” myntades som beskrivning på den alltför rörlige arbetaren. Som figur avbildades Hopp-Jerka i propagandamaterialet som en manlig gräshoppa, som hoppade från fabrik till fabrik för att göra kortsiktiga lönevinster.” skriver Johan Svanberg (2010, s. 103).

2. Elefantsjukan

År 1940 inrättades *Statens arbetsmarknadskommission* som verkställande organ för arbetsmarknadspolitiska insatser. Uppgiften var att trygga folkförsörjningen under kriget. Arbetsförmedlingarna förstatligades temporärt och länsarbetsnämnder inrättades. Samtidigt upphörde landstingens och kommunernas egna styrelser för arbetsförmedlingarna. Ansvaret blev odelat statligt.

År 1948 tillkom *Arbetsmarknadsstyrelsen* (AMS) genom att Statens arbetsmarknadskommission ombildades. Verkets första chef blev Gustaf Wahlberg, tidigare Landsorganisationens andre ordförande.

Poeten kommer in i denna efter hand aggressiva byråkrati under en brytningstid, 1955. AMS hade inrättats sju år tidigare – som fredlig efterträdare till AMK, den stora kriskommissionen under landshövding Thomsons direkta och Gustav Möllers indirekta ledning. Alla hade väntat sig en jättearbetslöshet efter kriget och därför fick AMS behålla de jättelika resurserna från krigsåren, med hela uppsättningen 'arbetslöshetsbekämpande medel' ... Men det blev ingen arbetslöshet att bekämpa! Det blev tvärtom! Fred, högkonjunktur, överhettad arbetsmarknad. Vem kan komma ner på fötterna i den volten? Under några år har man för mycket personal, för mycket pengar – och ingen hänförande plan för att använda dem. (102f)

Ur *Ragnar Thoursies* bok *Elefantsjukan* (2003):

Ragnar Thoursie (1919-2010) var författare, anställd vid AMS från 1955 till sin pensionering 1985. Mellan 1972-1985 var han byråchef.

3. Metallindustriarbetareförbundet protokoll 1946 (A 03:092)

Sommaren 1946 tillsatte den socialdemokratiska regeringen en partssammansatt grupp, *Beredningen för utländsk arbetskraft*, som fick i uppdrag att utreda förutsättningarna för att aktivt rekrytera arbetskraft utomlands under mer organiserade former. I första hand rekryterades italienare, ungrare och sudettyskar.

Denna arbetskraftsrekrytering i statlig regi förde under åren 1947-48 lite mer än 3.700 arbetare och ungefär 1.300 anhöriga till Sverige. Under 1950-talets första år kom den organiserade rekryteringen att omfatta mer än 10.000 individer. Samtidigt ökade invandringen från de nordiska grannländerna. Gentemot dessa fanns sedan 1943 inget arbetstillståndskrav och 1954 infördes den gemensamma nordiska arbetsmarknaden.

Ur metallindustriarbetareförbundets styrelseprotokoll 26 september 1946

3.179.

Frågan om in-
port av ut-
ländsk arbets-
kraft

Oscar Westerlund meddelade, att representanter för förbundet varit kallade till den kommitté, som regeringen tillsatt beträffande frågan om import av utländsk arbetskraft. Kommittén har därvid meddelat, att avsikten är att endast tillfälligtvis från Nord-Italien låna ett antal högt kvalificerade yrkesarbetare, som till följd av materialbrist och andra omständigheter icke kunnat beredas anställning i hemlandet. Innan något beslut fattades har kommittén beslutat företaga en resa till Italien för att där närmare studera de spörsmål, som sammanhånga med frågan om import av arbetskraft. Förbundet har inbjudits att delta i denna resa med en representant.

Förbundsstyrelsen beslöt - utan att frångå sin tidigare uppfattning i denna fråga - låta sig representeras vid resan till Italien, och beslöt utse Adolf Stenbom som sin representant. Efter Stenboms återkomst får förbundsstyrelsen slutgiltigt taga ställning till huruvida ändring i det tidigare fattade beslutet bör göras eller icke.

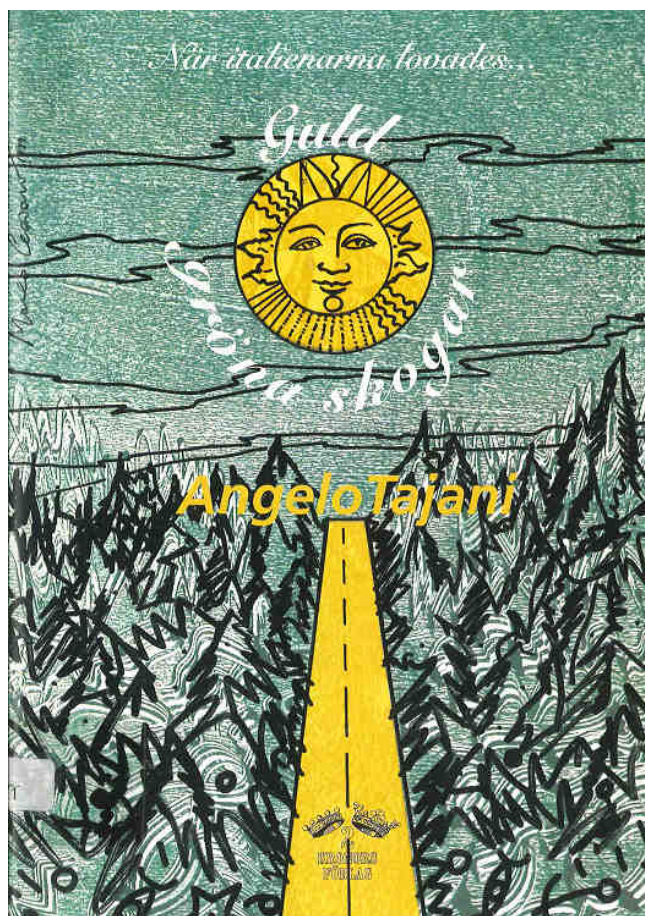
Sammanträdet avslöts kl. 19,30.

Vid protokollet:

Justeras:

3. När italienarna lovades guld & gröna skogar

När italienarna lovades guld & gröna skogar / Angelo Tajani;
översättning: Assgerd Tranmark. Hörby : 2 kronors förl., 1999

Paolino Sini:

Vi kom till Malmö fredagen den 19 september 1947 och fördes genast till en stor lokal i närheten av Allmänna Sjukhuset. Där sa de att vi skulle klä av oss, vi duschade, sedan avlusade de oss, desinficerade oss, som de sa, de skrubgade oss riktigt ordentligt med en borste och till slut var det en kvinna som sprutade vatten på oss med en gummislang och som verkade njuta av situationen. Gud vad vi skämdes! Vi hade aldrig tidigare varit i en liknande situation och många av oss hade inte visat sig nakna ens inför sina mammor. Vi var nästan alla 20 år, vi hade växt upp i gudsfruktan och vi var uppfostrade till att respektera våra medmänniskor och vi hade aldrig upplevt något liknande

Efter denna behandling fick vi undergå läkarundersökning och man gav oss rena kläder och en kupong så att vi kunde hämta ut en ny kostym, medan vaktmästaren tog hand om våra gamla kläder. Vad vi skrattade när vi provade de här omoderna och illasittande kostymerna, och så arga vi blev när vi fick veta att våra skraddarsyddna kläder hade förstörts.

Nästa dag var en lördag och vi som skulle stanna i Malmö fick besöka vår arbetsplats på Kockums. Jag blev tilldelad platsen som eldarbiträde. Det dröjde inte länge förrän vi förstod att alla de löften vi hade fått under samtalen i Turin inte var annat än tomma ord. Många hade problem med att försörja familjen som var kvar i Italien och det var flera som bestämde sig för att resa hem. I

femtio år har jag sparat det sista lönebeskedet från Fiat och det sista jag fick från Kockums, och jag kan bevisa att jag tjänade mycket mer i Italien än i Sverige.” (s. 39)

4. Metallindustriarbetareförbundet (F:04:002)

Remissförfarandet

Företagsledningar som önskade rekrytera arbetskraft utanför Norden skulle anmäla detta till vederbörande länsarbetsnämnd eller direkt till AMS. I framställan skulle framgå vilken typ av och vilken mängd arbetskraft som önskades samt ett redogörande för lösandet av bostadsfrågan. Ansökan remitterades sedan bl a till närmast berörd facklig organisation, vars utlåtande fick stor vikt i processen. Ett liknande förfarande hade varit i drift sedan 1919.

SKA METALLINDUSTRIARBETAREFÖRBUNDET
TIDNINGEN METALLARBETAREN

TELEFON 232895
TELEGRAMADRESS: METALLFÖRBUNDET
FÖRBUNDETS POSTGIROKONTO Nr. 28

STOCKHOLM den 14 april 1948.
BARNHUSGATAN 8, 2 F.

V. g. hänvisa till:
AG/M

Kungl. Arbetsmarknadsstyrelsen,
Döbelnsgatan 18,
STOCKHOLM

Eder ref. A 423/48.
Ang. Sverförföring till Sverige av sudettyska arbetare från Österrike.

Vi ha tagit del av den uppställning, som översänts med skrivelse av den 8 ds, rörande placering vid olika företag av sudettyska arbetare. Av de i uppställningen angivna företagen beträffande vårt verksamhetsområde vilja vi bestämt avstyra placering av ytterligare utländsk arbetskraft vid följande:

Helde AB., Svängsta,
Kockums Mek. Verksteds AB., Malmö,
Storfors Rörverk, Storfors,
Uddeholms AB., Nykroppa,
Asea, Västerås och
Fagersta Bruks AB., Forsbäckaverken, Forsbacka.

Vid dessa företag äro redan utländska arbetare placerade i sådan utsträckning, att betydande irritation uppstått bland de svenska arbetarna. Att placera ytterligare utlänningar på dessa orter skulle endast försvåra arbetet och skapa en sådan stämning bland de svenska arbetarna, att vi tvingas ingripa för att få omplaceringar till stånd.

Vi vilja dessutom anföra, att vi i fortsättningen ej önska ytterligare import av arbetskraft för den mekaniska verkstedsindustrin. Tillgången på arbetskraft synes nu vara sådan, att någon ytterligare import ej är påkallad.

Hälsningsfullt

SV. METALLINDUSTRIARBETAREFÖRBUNDET

5. Metallindustriarbetareförbundet (E 01:55)

(som ovan)

KUNGL. ARBETSMARKNADSSTYRELSEN
STOCKHOLM 12 · TEL. VÄXEL: LOKAL 540520 RIKS 540580
TELEGRAMADRESS: STATSMARKNAD
POSTGIROKONTO 15691

Sekreterare Eric Collin
Svenska Metallindustriarbetare-
förbundet
Barnhusgatan 18
Stockholm.

Diarienummer *6722*
Ink. 5. AUG. 1950
Besvarat d.

B. Broder.

För att hjälpa Dig hitta rätt i det virrvarr av remisser på a.
la beställningar om utländsk arbetskraft, som vi skickat över de
sista veckorna, har jag gjort denna förteckning. Den kan Du ju sed
fylla på efter hand, ty en del till ~~lä~~ väl komma. Stockholm den
3 augusti 1950.

Hälsningar
Bertil Olsson
(Bertil Olsson)

BO/AE

Domnarfvet's järn- verk <i>Färdigt</i>	75 danskar	""	Överföres i kontakt med arbetsförm. ar i Norra Jylland. 25-t har kommit. Till- gången på folk i Da mark är knapp.
Kolsva järnverk <i>Färdigt</i>	20 "	""	10 har kommit.
Degerfors "" <i>Färdigt</i>	15 "	""	10 har kommit, men gick igen efter ett par dagar!
Fagersta "" <i>Färdigt</i>	100 "	""	Överföres från norr Jylland. Men endast ett mindre antal torde f.n. kunna på räknas.

6. Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen

Rapporten "Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen" lades fram till 1951 års LO-kongress. Dess förslag kom senare att kalla Rehn-Meidnermodellen efter dess författare, Gösta Rehn och Rudolf Meidner. Modellens tre hörnpelare bestod av en återhållsam finanspolitik, en aktiv arbetsmarknadspolitik och en solidarisk lönepolitik. LO ansåg att en oreglerad invandring skulle kunna utgöra en risk för framför allt tre av modellens viktigaste grundstenar: full sysselsättning, strukturomvandling och solidarisk lönepolitik.

Lönepolitiken skall syfta till lika lön för lika arbete och måste bedrivas solidariskt med samordning av fackföreningarnas krav. Lönepolitiken ger därmed ett omvandlingstryck på låglönebranscher och låglöneföretag. (...) Löntagarna skall inte subventionera dåligt skötta företag med låg produktivitet genom att acceptera lägre lön än andra har i bättre skötta företag.

Finanspolitiken måste vara permanent stram så att efterfrågetrycket i ekonomin inte kan bli inflationsdrivande. (...) Om finanspolitiken är stram och inte tillåter att efterfrågetrycket blir högt och lönepolitiken förs utan förbarmande med företag och arbetsgivare som inte kan betala avtalsenlig lön får man oundvikligen viss arbetslöshet i branscher och regioner med många låglöneföretag. Det är därför som arbetsmarknadspolitikerna blir ett så viktigt element i modellen.

Arbetsmarknadspolitikerna skall förbättra arbetsmarknadens funktionssätt. Den skall i första hand underlätta mötet mellan utbud och efterfrågan på arbetskraft genom arbetsförmedling som ger alla arbetssökande information om lediga platser, arbetsmarknadsutbildning som ökar de arbetslösas möjligheter att gå till bättre betalda jobb och flyttningsstöd som minskar kostnaderna för arbetslösa att byta bostadsort.

(...)

Teorin förutsatte facklig-politisk samverkan i vilken fackföreningarna svarar för lönepolitiken och regeringen för den övergripande ekonomiska politiken och för arbetsmarknadspolitikerna.”

Dan Andersson: LO-ekonomerna inför verkligheten – 1951 och 2001 // Den svenska modellens ekonomiska politik. Rehn-Meidnermodellens bakgrund, tillämpning och relevans i det 21:a århundradet. Redaktör: Lennart Erixon (Stockholm:Atlas, 2003) – s. 145-163 – s. 148

7. Hitsikissa hiipii uniin

I svensk översättning: Om natten smyger svetsloppan in i sömnen: sverigefinska

Dikt av Tuula Teriö-Poutiainen:

Om natten
smyger svetskatten in i sömnen
skrapar, väser, bränner hål på ögonlocken.
Dess eldiga klotöga flammar till,
suger in mannen i hettan.
Det glödande klotet svänger, svänger
huvudet slår i väggarna.
Utanför hörs
svetskatten spinna
belåten, segerjublande.
Det är hett, hett
och det går inte ens att dra katten i svansen
- den trollkarlen, den onde,
eldens bundsförvant.

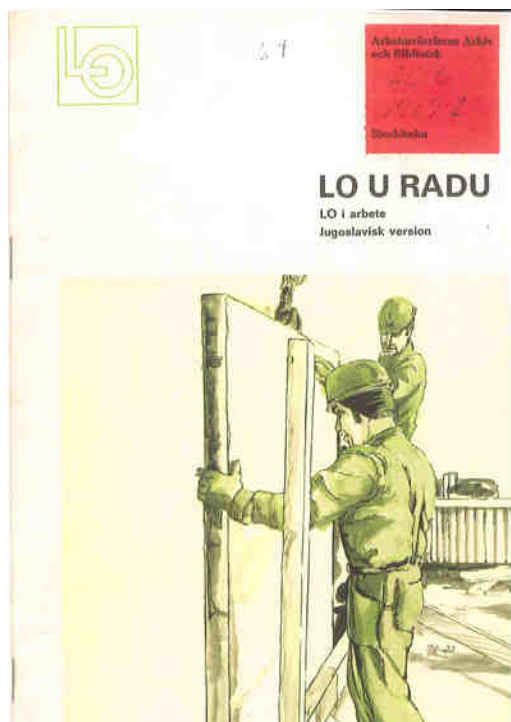
(översättning Kalle Laajala)

8. Insiktsförändring

I slutet av 1960-talet kände LO sig manat att ta ett större, samlande grepp över invandringsfrågorna. LO började mer aktivt och i högre grad än tidigare verka för en integration av den invandrade arbetskraften. Ökade resurser avsattes för centrala informationskampanjer, för informationsmaterial riktade till invandrare, för utbildning av de egna och förbundens ombudsmännen. ”LO såg kanske en möjlighet att med en ökad aktivitet

uppfylla två målsättningar. För det första skulle invandrades situation i arbets- och samhällslivet förbättras, vilket vid ett lyckat resultat för det andra kunde innebära ökade möjligheter att slå vakt om arbetsfreden och den rådande förhandlingsmodellen som varit en av grundstenarna i fackföreningsrörelsens ekonomiska politik och i den så kallade svenska modellen.” (Johansson 2008, s. 178f.)

Omdebatterat är huruvida de vilda strejker som rasade under dessa år hade någon inverkan på LO:s beslut att träda in på ett mer aktivt sätt på denna arena. Tecken tyder på att LO ansåg att invandrare tillhörde de mest aktiva i många av dessa vilda strejker och att en orsak till detta fanns att söka i att de inte var integrerade i det svenska samhället i tillräckligt hög grad. (se t ex Johansson 2008, s. 174ff; Yalcin 2010, s. 179ff).

Syndikalne Novosti (fackliga nyheter på serbokroatiska)

Tidningen började ges ut 1982. Den följdes av *Syndikalistika Nea*, *Noticias Sindicales*, *Sendikal Haberler* (fackliga nyheter på grekiska, spanska respektive turkiska). Senare utgavs fackliga nyheter även på språk såsom arabiska. På finska fanns sedan tidigare *Demokraatti*, utgiven av SAP i samarbete med LO och fackförbunden.

9. Reglerad invandring

Invandringsbestämmelserna stramades successivt åt under andra halvan av 1960-talet. Från och med mars 1967 infördes bestämmelsen att alla utomnordiska medborgare som avsåg att arbeta i Sverige inte tilläts göra det utan arbetstillstånd och på förhand ordnat arbete och bostad. Regeringens proposition (1968:142) i ärendet godtogs av riksdagen:

Vid rekrytering av utländsk arbetskraft skulle, enligt riktlinjerna, hänsyn tas till den arbetskraft som fanns tillgänglig inom Sveriges gränser. Innan arbetstillstånd beviljades för immigrerade utländska arbetare, måste möjligheterna att ”bereda sysselsättning åt [...] de handikappade, de gifta kvinnorna och den äldre arbetskraften” ha prövats. Medborgare i övriga nordiska länder var på samma sätt prioriterade genom den gemensamma nordiska arbetsmarknaden. En annan riktlinje för arbetstillståndsgivningen var att utländska arbetare inte fick ”tillåtas bli koncentrerade till utpräglade låglönebranscher med osäkra anställningsförhållanden och hög arbetslöshetsrisk.”

Dessutom upprepades kravet att arbetstillstånd fick beviljas bara om de erbjudna löne- och arbetsvillkoren överensstämde med vad som utgick till svensk arbetskraft för samma arbete. Detta krav syftade till att skapa förutsättningar för immigranter att leva på samma standard som den inhemska befolkningen.

Frank 2005, s. 107

10. Invandrarråd

I början på 1970-talet inrättade LO ett så kallat invandrarråd som gavs i uppgift att samordna LO:s och förbundens policy i invandrarfrågor. I rådet ingick representanter från LO, förbunden, SAP och ABF.

Protokoll från Invandrarrådets
första sammanträde torsdagen den
11 januari 1973.

Närvarande:

Uno Öjring, Beklädnads
Evert Karlsson, Grafiska Fackförbundet
Hans Fogelström, Byggnads
Stanley Jämstved, Elektrikerna
Uno Ekberg, Fabriks
Karl-Henry Nilsson, Fastighetsanställda
Anders Stendalen, Gruv
Sven-Olof Häggglund, Handels
Sigvard Nyström, Hotell- och restaurang
Bertil Andersson, Kommunal
Axel Blom, Lantarbetarna
Arne Nybom, Livsmedels
Sven Forslund, Metall
Gunnar Lundberg, Metall
Kjell Ivri, Musikerna
Bengt-Ake Carlsson, Pappers
Gunnar Karlsson, Sjöförsäkringsförbundet
Nils König, Skogsarbetareförbundet
Sture Jönsson, Transport
Erik Strutz, Träindustri

Lars Dannemyr, LO
Urs Hauser, LO
Björn Pettersson, LO
Jalmar Rantanen, LO
Ingrid Zaino

Ordföranden Björn Pettersson förklarade sammanträdet öppnat samt redogjorde för dagordningen.

Björn Pettersson redogjorde för Invandrarrådets tillkomst och dess kommande arbetsuppgifter och målsättning. Han framhöll att en av anledningarna till dess tillkomst var att få till stånd en samordning på LO-plan av invandrarpolitiken. Det finns idag invandrare inom de flesta LO-förbunden och det är därför ett gemensamt fackligt problem att få invandrarna fackligt organiserade och fackligt aktiva.

Björn Pettersson omtalade att LO rekommenderat förbunden att vara restriktiva på de områden av tillståndsgivningen som de fackliga organisationerna har möjlighet att påverka, så länge som arbetsgivarna inte vill anställa kvinnor, äldre och handikappade.

Betr. den nordiska arbetskraften ansåg Björn Pettersson att man måste försöka få SAF att gå med på att endast anställa finsk arbetskraft som förmedlas via arbetsförmedlingarna. Även Danmarks inträde i EEC kan komma att vålla problem, då Danmark vill tillämpa den s.k. 18-dagars regeln. Detta skulle betyda att arbetstagare från EEC-land har 18 dagars försprång i förhållande till en svensk arbetstagare som söker arbete i Danmark. Björn Pettersson ansåg att en översyn av den nordiska överenskommelsen var nödvändig.

Björn Pettersson tog upp frågan om information till invandrarna och poängterade att detta är en mycket viktig fråga. Många vänstergrupper arbetar energiskt på att få invandrargrupperna över på sin sida och vid t.ex. konflikten vid Göta-werken använde man sig av invandrarna som en stödgrupp. Han framhöll även vikten

11. Cirkuläret 1972

Vi har stopp för arbetskraftsinvandring från länder utanför Norden sedan i februari 1972. Fackföreningsrörelsens starka position demonstrerades när beslutet fattades. Det var nämligen inte ett riksdags- eller regeringsbeslut som togs i den här viktiga frågan utan snarare ett LO-beslut. Landsorganisationen föreslog fackförbunden att hädanefter avstyrka remisser om arbetstillstånd med hänvisning till det allmänna läget på den svenska arbetsmarknaden. När lokala avdelningar därefter sa nej, sa förbunden nej och AMS nej, och då blev det inga arbetstillstånd längre, och arbetskraftsinvandringen upphörde praktiskt taget helt.

Tomas Hammar, "Mellan rasism och reglering, invandringspolitiken ideologi och historia", *Arbetshistoria* 1988:2, s. 14

Cirkulär nr 19/1972
Stockholm den 9 februari 1972
BF/GE

Till förbunden

Arbetskraftsfrågor

Mycket talar för att en konjunkturuppgång kommer under den senare delen av 1972. Vi vet erfarenhetsmässigt att konjunkturuppgången kommer att innebära ett ökat arbetskraftsbehov inom näringslivet. Ett arbetskraftsbehov som gäller såväl utbildad som utbildad arbetskraft. Arbetsmarknadsstyrelsen redovisar även att antalet lediga platser inom näringslivet ökar.

Arbetslösheten under 1971 har varit hög. Arbetslösheten i nuläget ligger även på en hög nivå. Arbetslöshetsstrukturen har uppvisat att utöver att vissa branscher och yrkesgrupper har drabbats av en hög arbetslöshet så har framförallt kvinnorna, ungdomarna, den äldre arbetskraften och de handikappade drabbats av den högsta direkta arbetslösheten. När vi nu har att förvänta ett ökat arbetskraftsbehov inom näringslivet är det mycket väsentligt att dessa grupper erhåller de arbetstillfällen som uppstår.

Erfarenhetsmässigt vet vi dock att en stor del av den arbetskraft som finns att tillgå inom landet och efterfrågar arbete inte av arbetsgivarna kommer att erbjudas de lediga arbetstillfällena.

Efter tidigare lågkonjunkturer så vet vi att ett stort antal av de arbetslösa som hade arbete vid ingången av lågkonjunkturen och sedan blivit avskedade inte kommer att återanställas av arbetsgivarna. Dessa måste dock beredas sysselsättning på något sätt och då blir det samhället som får ta över och garantera dem någon form av sysselsättning via arbetsmarknadspolitiken.

Arbetsgivarna kommer bl.a. att i stället ställa krav på en ökad invandring av utländsk arbetskraft från såväl de nordiska länderna (Finland) som från länderna utanför Norden.

LO hemställer därför att förbunden aktualiserar denna fråga till sina lokala och regionala organisationer och framhåller nödvändigheten av att dessa aktivt medverkar till att lediga platser som uppstår inom företagen tillsätts med de inom landet arbetslösa eller undersysselsatta (bl.a. kvinnorna). Detta arbete bör ske i ett nära och aktivt samarbete med den lokala arbetsförmedlingen och länsarbetsnämnden.

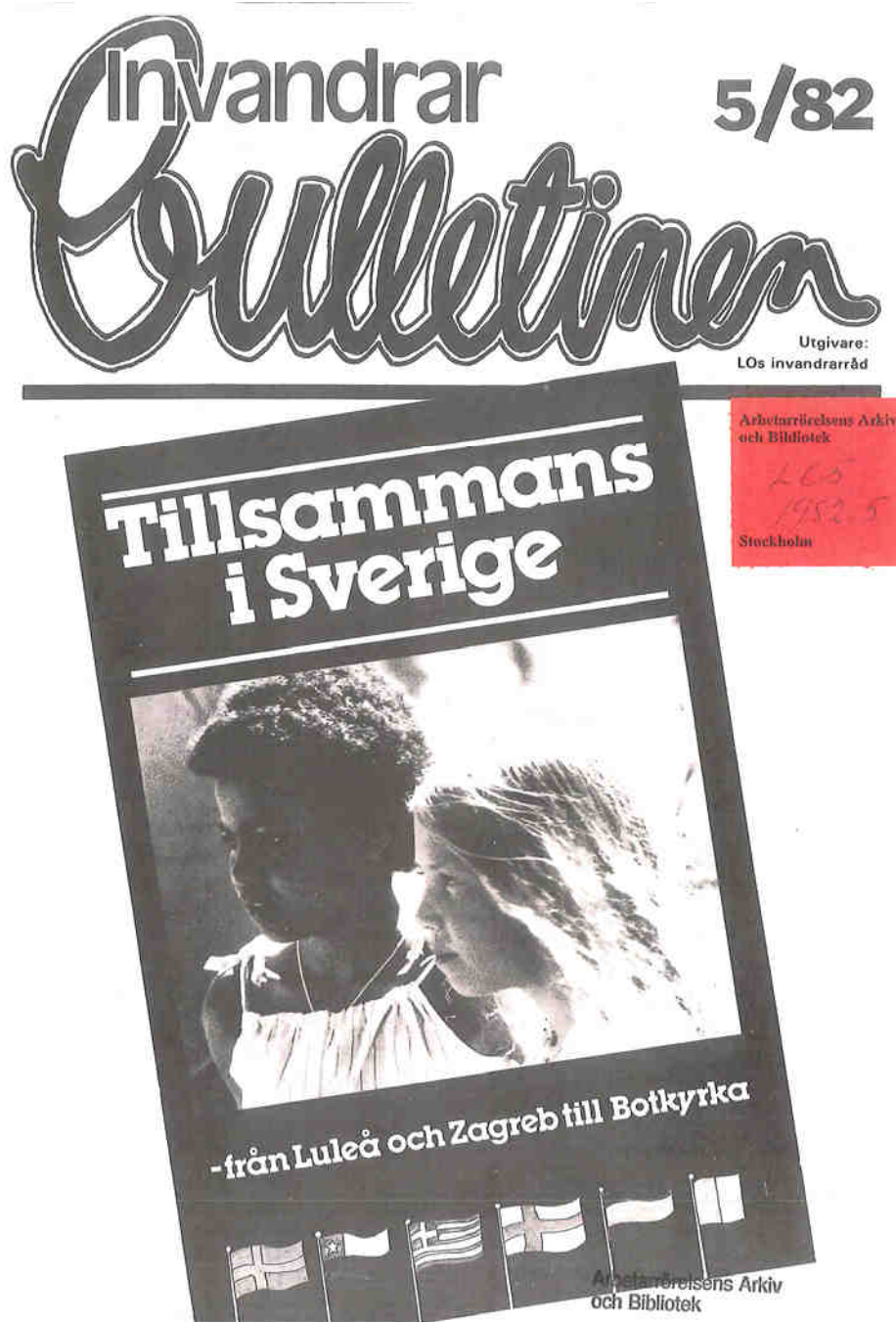
För att de arbetslösa skall kunna erhålla dessa lediga arbetstillfällen fordras det ofta att de arbetsmarknadspolitiska verktyg som har skapats kommer till användning. Exempelvis rörlighetsstimulans såväl geografiskt som yrkesmässigt, arbetsvårdsinsatser, halvskyddade platser, ergonomiska insatser m.m. Kvinnornas möjlighet till arbete beror ofta på arbetsplatsens utrustning när det gäller att kunna och vilja ta emot dem samt möjligheter till barn tillsyn.

12. Invandrarbulletinen

På LO:s kongress 1976 fattades beslut om att utge tidningen *Invandrarbulletinen*. Denna kom att ges ut med fem nummer per år under åren 1977-1986.

”Tidningen riktade sig till invandrarkommittémedlemmar, förtroendeuppdragsinnehavare med inriktning på invandrarfrågor inom förbunden, distrikten och sektionerna, men också till fackförbundstidningarna och de tvåspråkiga kontaktombuden. Vidare var invandrarbyråer, invandrarrådet och dess referensgrupp, lokalradion och invandrarnas riksorganisationer målgrupper för tidningen. Tidningens främsta målsättning var att informera dessa målgrupper, framför allt invandrarkommittéledamöterna, om LO:s syn på invandrapolitiska frågor och föra ut organisationens policy.”

Yalcin 2010, s. 212

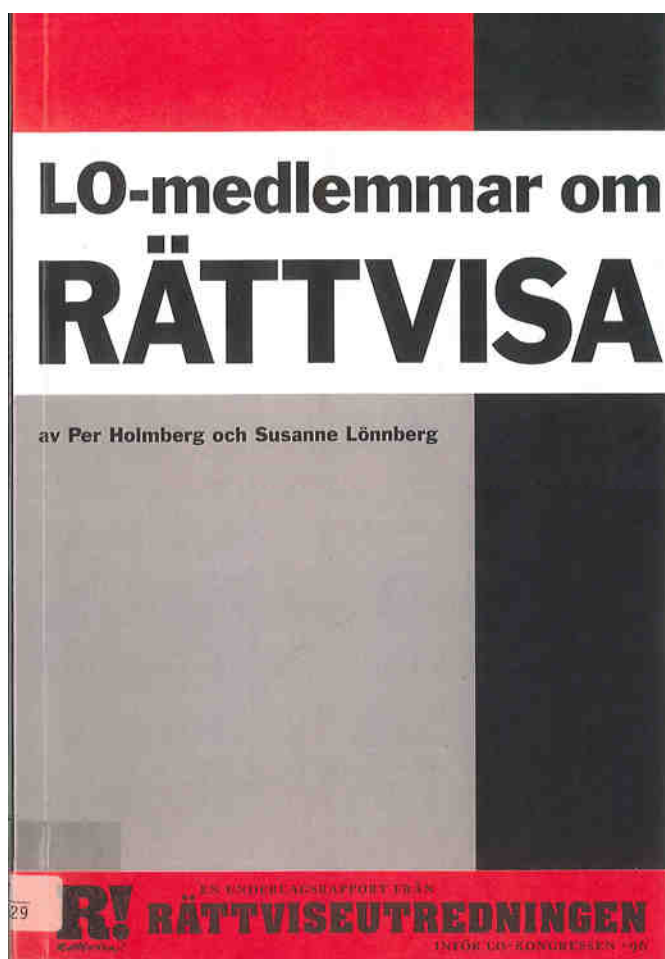
Programmen

Invandrarna och fackföreningsrörelsen var LO:s första invandringspolitiska program och gavs ut 1979. Ur förordet: "LO-kongressen 1976 gav landssekretariatet i uppdrag att utarbeta ett invandrapolitiskt program. Detta skulle göras på grundval av de olika kongressbesluten och med särskilt beaktande av invandrarnas behov av facklig information och utbildning. I hela landet genomfördes rådslag om invandrarfrågor. En arbetsgrupp utformade ett förslag till program. Till arbetsgruppen knöts som referensgrupp LO:s invandrarråd. Många sakfrågor diskuterades tillsammans med invandrarnas organisationer."

Invandrapolitiskt program var LO:s andra invandringspolitiska program och gavs ut 1991. Ur förordet: "LO-kongressen 1986 gav landssekretariatet i uppdrag att omarbete LO:s tidigare Invandrapolitiska program från 1979. Den förändrade invandringsstrukturen, från arbetskraftsinvandring till främst flyktinginvandring, har gett de fackliga organisationerna annorlunda arbetsuppgifter. Många av de krav som framfördes i 1979 års program har dessutom genomförts."

14. Rättviseutredningen

Rättviseutredningen arbetades fram till LO-kongressen 1996. Det fanns en växande oro för att klyftorna i samhället ökade och utredningen syftade till att undersöka detta förhållande och "öka de enskilda medlemmarnas möjligheter att vara med och påverka sin egen framtid."

LO-medlemmar om rättvisa var en del av denna utredning.

15. 1996-års kongress

Denna utställning slutar på LO:s kongress 1996. Att den gör så beror mer på tids- och platsbrist än på att 1996 skulle på något sätt utgöra ett naturligt slutår. De motioner som läggs till kongressen och den debatt som förs där talar tvärtom för att utställningen borde löpa vidare. Ett axplock:

Motion G 1 från Svenska Kommunalarbetsförbundet:

Vi föreslår därför

att LO ska satsa mer på att informera sina anställda, förtroendevalda och medlemmar om invandringen till Sverige sedan 1940-talet och dess konsekvenser för det fackliga arbetet och samhällslivet i övrigt,

att LO medvetet arbetar för att integrera invandrarmedlemmarna i de fackliga verksamheterna och öka andelen invandrare bland förtroendevalda och funktionärer samt

att LO medverkar i arbetet på att ge alla invandrare jämlika villkor och möjligheter i det svenska arbetslivet och i samhällslivet i övrigt, dvs att genom bättre integrationspolitik motverka främlingsfientlighet och rasism.

Motion G 2 från Grafiska fackförbundet:

Vi föreslår LO-kongressen besluta

att politiskt och ideologiskt, såväl inom som utom våra organisationer, arbeta för att motverka de invandrarfientliga inslagen i det svenska samhället.

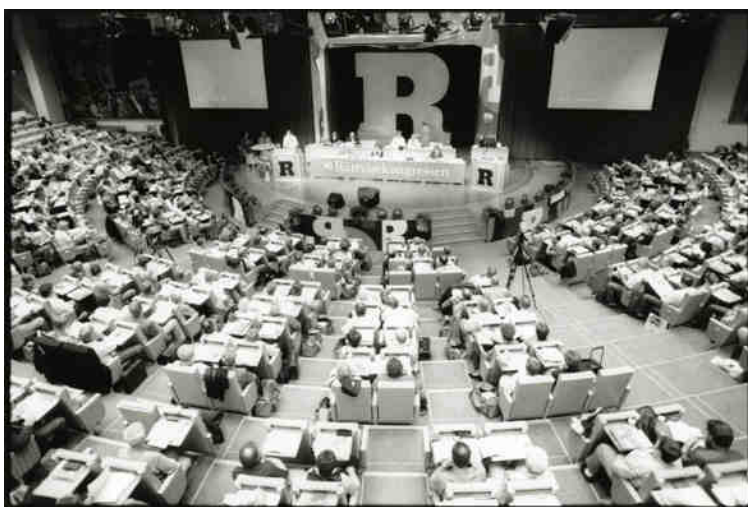
Motion G 3 från Fastighetsanställdas förbund, avd 513, Gävle:

Vi föreslår därför att kongressen beslutar

att LO verkar för att diskriminering av invandrare på arbetsmarknaden upphör,

att LO verkar för att arbetsplatspraktik för invandrare blir obligatoriskt samt

att LO verkar för att hemspråksundervisningen för invandrare bibehålls.

LO Rättvisetkongressen 1996 Källa: *Norrkensflamman* Foto: Dick Emanuelsson

Motion G 4 från SEKO-post, Stockholm:

Med hänvisning till ovanstående yrkar vi

att LO med all kraft medverkar i opinionsbildningen för en attitydförändring om invandrare och invandring,

att LO verkar för att en positiv särbehandling av invandrare i vissa fall kommer till stånd, samt en kvotering av invandrare till vissa yrken blir verklighet samt

att LO arbetar för ett samhälle utan segregation.

(s. 757-761)

Landssekretariatet hemställer att kongressen beslutar

att bifalla motionerna G1-G3 och G4 första och tredje att-satsen samt

att anse motionen G4 andra att-satsen besvarad.

(s. 765)

Rättvisa och fackligt egenintresse är två skäl som tillsammans utgör en oslagbar kombination för verklig solidaritet. När vi i facket arbetar med invandrarfrågor kan alla som är invandrare vara säkra på att vi inte gör det av välgörenhet. Just därför att facket också har ett gemensamt egenintresse i att värna om goda förhållanden för alla – just därför kan invandrarna och deras organisationer vara säkra på att vi menar allvar.

Hans Karlsson, landssekretariatet, s. 767

Irma intervjuas av Dick Emanuelsson. Berättar om ett år av bokstavligt slavarbete där hon inte hade ledigt en dag och befann sig i husarrest. Källa: *Norrskensflamman*. Foto: Dick Emanuelsson

III. Att klä Sverige – exemplet textil, sko och läderarbetare

Textilproduktionen är sedan flera århundraden tillbaka beroende av globala kontakter. Behovet av kläder och textilier har man i Sverige länge ansett kunnat täcka med den egna tillverkningen, men en ny våg av globalisering har lett till att textilindustrin har under senare delen av 1900-talet flyttats till områden med lägre produktionskostnader. Här visar vi på exempel hur migration och förändring i textilproduktion har skildrats i textilarbetarnas olika fackliga tidskrifter under efterkrigstiden.

Svenska beklädnadsarbetareförbundet bildades 1927 och hette tidigare Svenska skrädderiarbetareförbundet, med anor tillbaka till år 1869. År 1933 uppgick Svenska hatt- och pälsindustriarbetareförbundet i Beklädnads. År 1972 bildades Beklädnadsarbetarnas förbund av Sko- och Läderarbetarnas förbund, Textilarbetareförbundet och Svenska beklädnadsarbetareförbundet. 1992 slogs Beklädnadsarbetareförbundet ihop med Svenska fabriksarbetareförbundet till Industrifacket och år 2006 med Metall till Industrifacket Metall.

Från 1933 gav svenska beklädnadsarbetareförbundet ut tidskriften *Beklädnadsarbetaren*. År 1944 startade man tillsammans med Svenska textilarbetareförbundet och Svenska sko- och läderindustriarbetareförbundet tidskriften *Beklädnadsfolket* som upphörde först 1992. Tidskriften slogs då ihop med tidskriften *Fabriksarbetaren* och utkom med gemensamt namn, tills denna bytte namn till *Industrifacket* 2003 och som publiceras sedan 2007 under titeln *Dagens Arbete*.

Algots Borås 1977. Källa: *Norrskensflamman*. Foto: Lars Mongs

Den svenska textilindustrin är idag i stort sett försvunnen. Höjdpunkten var kring 1950, då Sverige var till 85 procent självförsörjande på skor och textilprodukter. Därefter började den globala konkurrensen att hårdna, först från västeuropeiska länder som Italien och Portugal. Ändå fortsatte produktionen och vinsten i Sverige att öka, tack vare rationaliseringar, fram till 1970-talet.

Konkurrensen hårdnar

I verksamhetsberättelsen 1971 talas det bekymrat om en stigande arbetslöshet - från 2,2 till 7,1 procent för förbundets medlemmar under 1970 - och om en minskad industriproduktion. År 1971 hade förbundet över 26.000 medlemmar, varav mer än 4.000 män och mer än 22.000 kvinnor. I mitten på 1950-talet hade medlemsantalet varit nästan 40.000. Därefter minskade det stadigt i takt med att textilindustrin flyttade utomlands till låglöneländer, på 1990-talet inte minst till asiatiska länder som Indien, Kina och Pakistan.

Algots Teko Källa: *Norrskensflamman*. Foto: Björn Myrman

Tidskriften *Beklädnadsfolket* hade 1971 en upplaga på över 64.000 exemplar. I verksamhetsberättelsen kan man under avd. studieverksamheten se att Dragan Dobromirovic, Katri Saarela, Aino Halme och Milanka Radovanovic deltagit i förbundets 14-dagarskurser, tillsammans med 54 andra ombud. Teuvo Hintikka från avdelning 7 Borås, deltog i LO:s så kallade invandrarkurs och Kauko Haltunen från samma avdelning på en annan så kallad invandrarkurs på Viskadalens folkhögskola.

Före 1971 omnämns utlandsfödda arbetare endast undantagsvis i tidskriften *Beklädnadsarbetaren*. 1965 arbetade mer än 41.000 finska medborgare inom den svenska tillverkningsindustrin, varav ca 6.000 i textil, konfektion och sömnadsindustri. Då påpekas i tidskriften bekymrat att ”den finländska strömmen av arbetare till Sverige tenderar att sina” och att ”Finland kommer inom kort att ha behov av den egna arbetskraften själv”. Det skrivs om den finska ”arbetskraftsreserven”, som under slutet av 1960-talet ökade med 25.000 arbetare, de flesta inom metall- och textilindustri.

Samma år tar man också upp Sverige som ”invandringsland” i ett nummerr av tidskriften. Det ökande antalet arbetsinvandrare från Jugoslavien och Grekland omnämns, och ”det är inte alltid utlänningarna känner sig välkomna”. Man efterlyser från stat och kommuner ”en rad reformer för att kunna rätt mottaga invandrarna och slussa in dem i de svenska förhållandena.”

Eiser. Källa: *Norrskensflamman*. Foto: Björn Myrman

I mitten av 1970-talet är antalet utlandsfödda så stort inom textilområdet att *Beklädnadsfolket* publicerar information på finska, serbokroatiska och senare även grekiska. Även LO ger nu ut tidskriften *Demokraatti* på finska 1975, *Sindikalne Novosti* på serbokroatiska 1983, *Sindikalistika Nea* på grekiska 1984, liksom på turkiska och spanska. LO-kongressen 1981 slog fast att information skulle ges på flera invandrarspråk, och staten inrättar Svenska för invandrare, SFI. 1990 har förbundet över 30.000 medlemmar, varav mer än 25.000 yrkesverksamma, alltså i stort sett samma som tjugo år tidigare. En allt större del av dessa medlemmar är utlandsfödda.

1979 ger tidskriften *Fastighetsfolket*, utgiven av Fastighetsanställdas förbund, ut ett så kallat invandrarnummer. Här skriver klubbordförande Lennart Wiik om "rasismen som brer ut sej". Bostadsområden som Tensta-Rinkeby i Stockholm hade nu etablerat sig, där procenten utlandsfödda bland de bosatta var hög. Wiik talar om "vardagsrasismen". Särskilt varnar han för "strukturfascism", det vill säga att den som blir förtryckt, till exempel en svensk arbetare, i sin tur ger sig på dem som står lägre på samhällsstegen, som kvinnor, barn och att hela 30 nationaliteter finns representerade – så kallade invandrare. I *Beklädnadsfolket* nr 1975:4 konstateras att tio procent av invånarna i Borås (varav många var textilarbetare) är utlandsfödda.

Under senare delen av 1970-talet och hela 1980-talet publicerar *Beklädnadsfolket* många artiklar om invandrare. Exempelvis artikeln om "Den svåra konsten att bli svensk", om en före detta ARAB-medarbetare, bibliotekarien och kommunpolitikern José Ramirez. I ett annat nummer beskrivs danskarna Mikkelsen och i ett annat nummer en estnisk textilarbetare som kom hit redan på 1950-talet, då som politisk flykting. Här står också om finske Lahja Exner som valdes in i textilföretaget SweTecos styrelse och som var politiskt aktiv i Borås. Här uttalar sig också historikern Margareta Matovic: "Sverige är ett bra land att vara kvinna i".

Textil Skärberedning Fix Triå Söderköping. Källa: *Norrskensflamman*. Foto Dick Emanuelsson

I första numret 1990 ser vi en scenförändring: nu handlar det om textilarbetare i Polen och Estland, dit svenska företag börjat flytta ut sin produktion. Eller om Ignacio Huguet, som återvänt till Uruguay från exilen i Sverige. I de sista artiklarna från *Dagens Arbete* handlar det om en ny kategori invandrare som kommer från Turkiet, Iran, Irak, Marocko, Vietnam, Etiopien och Somalia.

Arbetslöshet Teko. Källa: *Norrskensflamman* Foto: Bo Gyllander

IV. Röster från arkivet

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek har i sina samlingar bland mycket annat ett stort ljudmaterial. Ett axplock av dessa har plockats fram inför utställningen för att åskådliggöra arbetarrörelsens förhållningssätt gentemot arbetskraftsinvandring från 1960-talet till 2000-talet.

Den första ljudupptagningen är Olof Palmes radiotal till utlandssvenskarna från 15 december 1965. Talet finns i sin helhet på ARAB i en rad källor, även som råmaterial och som utkast.

Olof Palme

Källa: *Lantarbetaren*. Foto: ej angiven.

Detta är ett av Olof Palme mest välkända och välciterade tal där han bland annat talar om Sverige, invandring och internationalism. Sveriges övergång från utvandringsland till invandringsland illustrerar Palme med de första ”invandrarna” — de som kom, inte av fri vilja utan för att de var tvungna – till de senare ”invandrarna”, de som kom för att arbeta. Palme understryker att den allra största gruppen som vill komma till Sverige faktiskt gör det för att de erbjuds bättre inkomstmöjligheter. Att tala om utlänningar och invandrare är inte entydiga ord utan rymmer en större komplexitet, en medvetenhet om detta är därför nödvändig menar Palme. Talet är i stort sett en uppgörelse med bilden av Sverige som fördomsfritt och tolerant. Palme påminner i sitt tal om att fördomarna ligger alltid på lur, även i ett upplyst samhälle.

”Vi kan inte bygga murar mot omgivningen! Internationalismen får inte vara en känsla på distans”

Den andra ljudupptagningen är ett inslag från Aktuellt om debatten kring invandrarna och sysselsättningen. Hans Dahlgren, politisk korrespondent, kommenterar i studion. Därefter följer inslag från Olof Palmes uttalande under valdebatten med Gösta Bohman och intervju med generaldirektör Kjell Öberg, Statens Invandrarverk. Med anledning av 1973 års valrörelse uttalade sig generaldirektör Kjell Öberg, Statens Invandrarverk, kritisk mot samtliga partier. Han pekade på uttalanden från samtliga politiska partier som han menade underblåste ”främlingsoviljan” gentemot invandrare och deras sysselsättning i Sverige. Enligt Öberg användes invandrarna som slagträn i debatten, och man talade enligt honom om import av arbetskraft som om det vore ett tal om import av varor.

I Aktuellstudion kommenterar Hans Dahlgren den s.k. ”främlingsoviljan” som något som från början startades av LO. I augusti 1973 skrev LO brev till sina fackförbund och uppmanade dem att säga nej till påtryckningar av import av utomnordisk arbetskraft. Enligt LO:s ombudsman Björn Petterson: ”låg [det] nära till hands att tala om ett cyniskt politiskt spel med de arbetslösa från företagets sida” då dessa ville anställa arbetskraft från andra länder istället för att anställa de redan arbetslösa inom landet. Arbetsmarknadsstyrelsen informerade samtidigt att det endast fanns två arbetsgivare som visat intresse för utomnordisk arbetskraft. I ljudklippet kommenteras också finansminister Gunnar Strängs uttalanden vid den socialdemokratiska valupptakten i Malmö: ”Det är svårt att frigöra sig från den misstanken att kraven på import av arbetskraft som nu kommer lite försiktigt kommer att kulminera bara vi har passerat 16:e september, valdagen alltså.”

Den tredje ljudinspelningen är från VPK:s kongress 1985. Där berördes migrationsfrågorna i ett antal motioner (A93-A96). Ljudklippet innehåller diskussionen om det finska språkets ställning. Cirka 8 minuter in i inspelningen, efter röstning i de kulturpolitiska frågorna, talar en representant från VPK:s finskspråkiga rikskommitté om ”invandrarna och rösträtten”. Frågan som lyfts i detta anförande är invandrarna och rösträtten. Representanten tar upp en problematik som inte bara rör de finska medborgare som vistas och arbetar i Sverige. Utländska medborgare i Sverige utgör en betydande del av den skattebetalande arbetarklassen som saknar rösträtt. Problematiken bottnar enligt talaren snarare i en invandringspolitik som talar om enskilda grupper, snarare än att tala om fullständiga rättigheter för alla grupper av invandrare oavsett ursprungsland.

Alexander Chrisopoulos,
Källa Norrskensflamman.
Foto: ej angiven

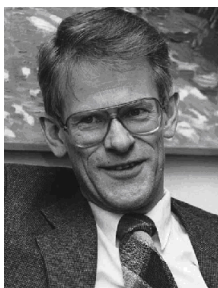
De invandrarpolitiska frågorna inleds av Alexander Chrisopoulos (ledamot i Kulturutskottet) som redogör för partistyrelsens svar angående motionerna A93-A96. Motion A95 som rör det finska språkets ställning, hade enligt partistyrelsen en rad negativa konsekvenser. Inställningen var att tvåspråkigheten inte skulle lösa några problem för de finska ”invandrarna”. Bristande kunskaper i svenska var något som speciellt påtalades hos de finska medborgarna, och som inte skulle avhjälpas med att finska språket fick särställning som minoritetsspråk. Partistyrelsen valde därför att avslå yrkan att verka för att finska språket erkänns som nationellt minoritetsspråk i Sverige, samt att partistyrelsen och riksdagsgruppen ska verka för att ett finskspråkigt skolväsen byggs upp i Sverige. I den efterföljande debatten nämns också att de finska arbetarna har gjort en betydande insats för det svenska samhället under århundraden. Finsk arbetskraft i Sverige har funnits länge och har nästan alltid utgjorts

av arbetarklassen. Inläggen i ljudklippet är därför i mångt och mycket kritiska till partistyrelsens negativa hållning till det finska språkets ställning i Sverige.¹⁷

Demonstration i Stockholm mot nedskärningar i modernmålsundervisning.
Källa *Norrskensflamman*. Foto: Ari Antila.

Den fjärde ljudinspelningen är ett samtal om flyktingpolitiken och migrationspolitiken mellan Ingvar Carlsson och David Schwartz, som sedan 1960-talet varit en förespråkare för ett pluralistiskt samhälle. Samtalet förs inledningsvis om flyktingpolitiken och det ökande flyktingantalet och hur socialdemokraterna ställer sig i denna fråga. Carlsson talar om en önskvärd "fasthet i systemet" så att invandringspolitiken och reglerna för invandring inte anpassas efter flyktingtrycket. Denna tydlighet i regler och politik ska verka samtidigt med en generös inställning till bland annat anhöriginvandring. Sverige var under tidiga 1990-talet drabbat av en ekonomisk kris med hög arbetslöshet och ökad främlingsfientlighet. Sysselsättningen av de arbetslösa "invandrarna" i Sverige är i fokus i denna intervjuinspelning.

Ingvar Carlsson,
Arkiv: *Lantarbetaren*.
Foto: John Wahlbärj.

Med anledning av den ekonomiska krisen diskuteras även den ökade främlingsfientligheten som Carlsson vill bekämpa genom ökad sysselsättning och integration

¹⁷ Alexander Chrisopoulos (Alexandros Chrissopoulos) var en av de allra första riksdagsledamöterna födda utanför Norden, när han 1982 invaldes i riksdagen. Han flyttade till Sverige för att arbeta och blev 1967 politisk flykting, när Grekland drabbades av en militärkupp. Chrisopoulos var riksdagsledamot 1982–1991, invald i Göteborgs kommuns valkrets.

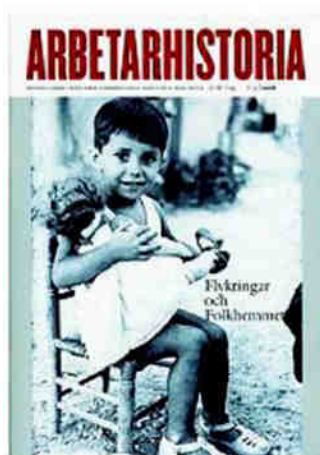
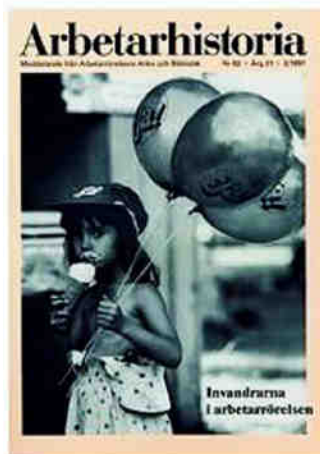
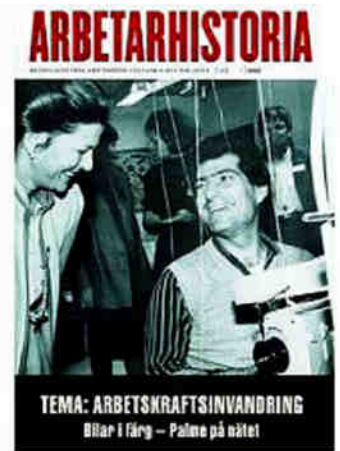
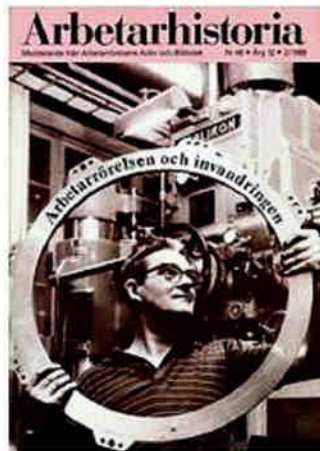
på arbetsmarknaden. Han lyfter fram att det behövs riktade insatser både mot minoritetsgrupperna och arbetsgivarna. Problemet med att så få migranter utnyttjar sin rösträtt och inte upplever sig integrerade i det svenska samhället, är ytterligare ett ämne för samtalet. 1960- och 1970-talets arbetskraftsmigranter nämns likaså, de som nu bor i segregerade bostadsområden och utgör måltavla för främlingsfientliga angrepp. Det socialdemokratiska förhållningssättet gentemot denna samlade problembild är, enligt Carlsson, en generell ökning av sysselsättningen och riktade åtgärder för migranter.

Utställningens femte och sista ljudinspelning behandlar valåret 2002 som dominerades av en rad frågor: skatterna, sjukskrivningarna, skolan, vården men även EU och EMU-debatten. Invandringen och speciellt arbetskraftsinvandringen var däremot en fråga som kom att vara en av de allra mest framträdande i mediebevakningen. I ljudinslaget intervjuas Göran Persson med anledning av uttalanden han gjort om arbetsmarknadspolitik och integration. Det framgår inte av vem och vid vilket tillfälle han intervjuas. I korthet talar Persson om sin politik som står i motsatsförhållande till Svenskt Näringslivs förslag om en ökad arbetskraftsinvandring. År 2002 var valåret som dominerades av de långt dragna regeringsförhandlingarna som resulterade i en regeringsuppgörelse och regeringsombildning. Persson klarade Moderaternas misstroendevotum i Riksdagen tack vare att Miljöpartiet lade ned sina röster. Socialdemokraterna bildade minoritetsregering efter att Miljöpartiet agerat. Valrörelsen kom i sitt slutskede att dominerades av frågan om arbetskraftsinvandring, efter att Svenskt Näringsliv påtalat bristen på kvalificerad arbetskraft. Göran Persson kom att öppet kritisera Svensk Näringslivs programförslag om en ökad arbetskraftsinvandring. Ett programförslag som enligt honom innebar en selektiv rekrytering av välutbildade personer, som i gengäld skulle få inskränkta sociala rättigheter. Persson såg i detta förslag ett hot mot arbetsrätten och sade därför nej till fri arbetskraftsinvandring. Turbulensen kring detta uttalande kom sig av de olika tolkningar som det möjliggjorde: en skepsis till ökad invandring, en fara för lönedumpning som i slutändan skulle drabba LO och dess medlemmar som ville vakta på lönesättningen. Göran Persson understryker i denna inspelning de 200.000 arbetsföra personer som då stod utanför arbetsmarknaden och i första hand skulle anställas. En arbetskraftsinvandring skulle kunna komma på tal, först när denna grupp återinförts i arbetslivet.

Göran Persson,
Källa: *Lantarbetaren*.
Foto: ej angiven

Specialnummer ur vår egen tidskrift Arbetarhistoria.
Besök oss på vår hemsida <http://www.arbetarhistoria.se> eller
i vår forskarexpedition.

Telefon (Växel): 08- 412 39 00
Telefon (Forskarexpedition): 08- 412 39 29
E-post: info@arbark.se
Webbplats: <http://www.arbark.se>
Besöksadress: Upplandsgatan 4, Stockholm